

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Onder het asfalt van de moderniteit liggen de karrensporen van de negentiende eeuw. Interview met Beatrice de Graaf

Auteurs: Rosa de Jong en Pouwel van Schooten

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 40.3, pp. 213-221.

© 2018 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

ONDER HET ASFALT VAN DE MODERNITEIT LIGGEN DE KARRENSPOREN VAN DE NEGENTIENDE EEUW

Interview met Beatrice de Graaf

Rosa de Jong en Pouwel van Schooten

‘Geschiedenis geeft altijd weer troost als de actualiteit te heftig is. Niet dat het vroeger beter was, maar dat is tenminste voorbij, waardoor we er verklaringen op los kunnen laten. Dat maakt zelfs de ergste gebeurtenissen behapbaar.’ Professor dr. Beatrice de Graaf heeft bijna geen introductie meer nodig. Ze is bij het grote publiek bekend als terrorismedeskundige, maar is daarnaast een gerespecteerd historicus gespecialiseerd in de moderne geschiedenis van nationale veiligheid en internationale betrekkingen. In juni 2018 ontving ze de prestigieuze NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) Stevinpremie, een prijs voor Nederlandse onderzoekers die hun werk toegankelijk weten te maken voor het grote publiek. Deze herfst zal haar boek *Tegen de terreur* verschijnen dat gaat over het veiligheidsbeleid in de negentiende eeuw. In juli spraken Skript-redacteuren Rosa de Jong en Pouwel van Schooten haar over het historiseren van verveiliging, de lastigheid van nuance in de media en het belang van het traditionele vakmanschap voor historici.

Dit najaar verschijnt Beatrice de Graafs nieuwe boek *Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon*, over terreurbestrijding in de periode direct na de napoleontische oorlogen. Hoe belandt een terrorisme-expert opeens zo diep in de negentiende eeuw? Op haar kantoor vertelt De Graaf, hoogleraar ‘History of International Relations and Global Governance’ aan de Universiteit Utrecht, ons over haar pad naar dit nieuwe onderzoek. Ten eerste had ze de behoefte zich dieper historisch te verankeren na de mediastorm rond de terroristische aanslagen van 2014 en 2015. ‘Ik zat toen zo in die waan van de dag. Dat vond ik ook interessant, maar ik was wel bang mijn historische geworteldheid te verliezen.’ Met de vragen en begrippen uit haar eerdere onderzoek naar terrorisme en veiligheid, ging ze verder terug de tijd in. Daarnaast ergerde ze zich aan het presentisme en alarmisme van het hedendaagse debat rondom veiligheid en terreur. ‘Als historicus denk ik dat geschiedenis altijd een proces is van discontinuïteit én continuïteit. Je kunt niet zomaar zeggen dat er alleen maar breuken zijn, dat terrorisme nu zo uniek is. Er zijn oudere patronen van angst en

onveiligheid, mensen hebben vroeger ook gedacht in de ergste periode aller tijden te leven. En misschien hadden ze toen wel meer gelijk.' De oorsprong van deze langere patronen vond ze in de negentiende eeuw.

In het publieke debat wordt terrorisme en terreurbestrijding vaak als iets unieks van deze tijd beschreven. De Graaf verwerpt in haar nieuwe boek deze aannames: ze ziet in de negentiende eeuw natuurlijk wel de verschillen, maar ook veel parallellen met onze tijd. Niet alleen onze ideeën over veiligheid en terreur komen overeen, maar ook de gevolgen van nieuwe communicatiemiddelen voor de veiligheid. Stoomschepen, kranten, telefoon en telegraaf brachten terroristische aanslagen ook tot in de huiskamer. Tot op zekere hoogte is die negentiende eeuw misschien wel van groter belang voor de vorming van de moderne wereld dan de periode na 1945: 'Wat we nu zien, is dat onder het asfalt van de moderniteit de oude karrensporen van de negentiende eeuw tevoorschijn komen.' Om onze huidige relatie met veiligheid te begrijpen, moeten we niet kijken naar 1989, maar naar 1815. Zowel op het vlak van de internationale betrekkingen, de geopolitiek en wisselende allianties, als op het terrein van de nationale veiligheid, en de pogingen volksdelen te mobiliseren voor nieuwe veiligheidsmaatregelen. Daarom tracht De Graaf de moderne begrippen uit het terrorismeveld te onderzoeken in de negentiende eeuw. Centraal in dit project staat het Engelse begrip *securitization*, of de Nederlandse variant 'verveiliging'. Met dit concept bedoelt ze hoe bepaalde zaken die voorheen tot een ander paradigma behoorden plots op de veiligheidsagenda verschenen. Een voorbeeld: de begrippen migratie en integratie behoorden nog tot in de jaren negentig tot het terrein van cultuur- en welzijnspolitik. Inmiddels zijn het dreigingen die op de veiligheidsagenda zijn beland. De Graaf historiseert deze verveiliging tot in de negentiende eeuw: 'Wie bepaalde toen de veiligheidsagenda? Wat waren de grote risico's en dreigingen en hoe werden deze gerepresenteerd?'

RODE TERREUR EN STAATSTERREUR

Ideeën over (on)veiligheid en de gevaren van terreur bestaan natuurlijk veel langer dan de negentiende eeuw, maar vanaf de napoleontische oorlogen werden die ideeën omgezet in praktische vormen van veiligheidsbeleid die de basis vormen voor onze hedendaagse veiligheidsinfrastructuur. 'Wat verandert er in die napoleontische periode? Dat is de centralisering van het staatsgezag, centrale belastingen, centrale conscriptie, maar ook het belang van de publieke opinie als eigenstandige factor in de besluitvorming. De hoeveelheid aan kranten, pamfletten en bulletins was hoger dan voorheen en onder Napoleon werd 'l'esprit public' een eigenstandige politieke kracht om rekening mee te houden, en met behulp van nieuwe geheime politiediensten in kaart te brengen en te manipuleren.' Het was Napoleon

die voor het eerst een speciaal bureau opzette tegen *fake news*, ofwel *fausse nouvelle*. Desinformatie en propaganda zijn fenomenen van alle tijden, maar Napoleon zag dat de verspreiding van valse informatie (of informatie die hem

Beatrice de Graaf
Foto: Milette Raats

in slecht daglicht stelde) het volk tot een hysterische massa kon opjutten. 'Gevaar' was dus niet alleen een militaire dreiging van buitenlandse invallen, maar ook het gevaar van interne onrust. 'Het ging niet alleen om objectieve veiligheidsdreiging, maar ook om subjectieve veiligheidsgevoelens.' Aan het begin van de negentiende eeuw was Napoleon zich maar al te bewust hiervan. Het volk dat hem net als keizer had geaccepteerd, kon zich in een mum van tijd weer tegen hem keren.

Na de val van Napoleon kwamen de overwinnende mogendheden in 1814 en 1815 bij elkaar met als doel de staatkundige herordening en institutionele reconstructie van Europa. Het was tijdens dit Congres van Wenen dat moderne noties van terreur

en terreurbestrijding echt vorm kregen. Op deze periode richt De Graaf zich. Na alle ellende en verschrikkingen van de Franse revolutionaire en napoleontische oorlogen sloegen de Europese landen de handen ineen om verder bloedvergieten te voorkomen. Met terreur bedoelden de negentiende-eeuwers over het algemeen twee afzonderlijke begrippen: rode terreur en staatsterreur. Het eerste, de *terreur rouge*, werd gepleegd door revolutionairen die de bezitsverhoudingen omver probeerden te werpen. Het prototype schrikbeeld hiervan was het jakobijnse terreurregime dat de Girondijnen had vermoord in 1793 en 1794. Het andere type terreur was misschien wel belangrijker voor de diplomaten op het congres: de terreur van Napoleon. 'Het despotisme van één alleenheerser die in Europa alle bestaande tradities en gebruiken omverwierp. De negentiende-eeuwse strijd tegen terreur was voor hen wat we nu de strijd tegen terrorisme zouden noemen, maar ook de strijd tegen wat wij nu "staatsterreur" noemen.' Dat veel ultraroyalisten en conservatieven zelf ook hun toevlucht tot de 'witte terreur' namen, daar hadden de machthebbers van toen minder oog voor.

TWEE SPOREN

De Graaf staat met één been in de academische wereld en met één been in het publieke debat. Hoewel ze het belangrijk vindt om door het project

rondom *Tegen de terreur* zich meer historisch te verankeren, hecht ze grote waarde aan haar publieke rol. 'Ik kan gewoon niet kiezen. Ik heb wel een keer besloten om alleen terrorisme-expert te zijn, maar toen kon ik geschiedenis niet loslaten.' Hetzelfde geldt voor een beroep als louter wetenschappelijk historicus. De Graaf vertelt enthousiast hoe ze ook veel energie krijgt van het publieke debat: 'De adrenaline van het schakelen – snel iets proberen te duiden, iets in perspectief proberen te zetten en dat ook nog eens verwoorden in het korte bestek van de televisie of de radio – dat is een mooi tegenwicht tegen het proberen te ontwaren van de lange lijnen in de geschiedenis. En het geeft ook sneller voldoening.' Daarom heeft ze gekozen om verveiliging te volgen op zowel een historisch als een modern spoor. Naast de negentiende-eeuwse vorm van terreurbestrijding, belicht ze thema's rondom veiligheid in het heden. Het moderne spoor richt De Graaf soms praktisch in, bijvoorbeeld in haar project 'Ter Info': een lespakket, met app, waarin terrorisme bespreekbaar wordt gemaakt voor basisschoolleerlingen.

Dit tweesporenbeleid levert soms moeilijkheden op, bijvoorbeeld wanneer De Graaf zich na lange dagen in het archief vlak voor een mediaoptreden moet inlezen over de laatste ontwikkelingen van het kalifaat. De twee werelden versterken elkaar echter ook. Zo ziet De Graaf constant parallellen en patronen door terug te gaan naar het verleden. Daarnaast biedt de afwisseling van het reeds afgeronde verleden troost te midden van het hectische en onoverzichtelijke heden. Soms komt de hedendaagse wereld te dichtbij en lijkt het te complex of te ellendig. Dan schakelt De Graaf weer even terug naar de tijd van Napoleon 'toen het allemaal toch weer goed kwam'. Daarnaast is het ontcijferen van ingewikkelde negentiende-eeuwse brieven voor haar rustgevend.

HET NADEEL VAN NUANCE: ALS HISTORICUS IN DE MEDIA

Weinig historici delen De Graafs enthousiasme voor een rol binnen het publieke debat. Zij zijn huiveriger om bijvoorbeeld aan te schuiven bij *De Wereld Draait Door* of *Jinek*. De Graaf begrijpt deze zorgen en algemene weerzin. Het is volgens haar inderdaad erg moeilijk om zelf controle te blijven houden over de betekenis en de gevolgen van de gesproken woorden. Toch is het volgens haar kwalijk dat de duiding nu vaak wordt gegeven door amateurhistorici of quasi-deskundigen. Maar wanneer is het waardevol en gewenst om in de media te verschijnen als historicus? De Graaf stelde voor zichzelf drie stelregels op en vraagt ook een aantal vertrouwelingen en vrienden haar 'in check' te houden. Ten eerste schuift ze alleen aan als ze echt iets nieuws te melden heeft, iets dat nog niet eerder in de media op die manier is verschenen. Ten tweede neemt ze alleen deel aan het debat als haar eigen onderzoek echt meerwaarde kan hebben voor de maatschappelijke discussie. 'Tot slot, als er echt

een acute behoefte is aan duiding, bijvoorbeeld na een grote aanslag.’

De kunst schuilt in het goed uitdenken van de boodschap. Het moet gaan om kernboodschappen ‘zonder eindeloze zinnen met enerzijds-anderzijds.’ Dat komt niet goed over op de televisie. Intussen heeft De Graaf een soort unieke positie. Doordat er zoveel verzoeken binnenkomen, kan ze nu nog beter keuzes maken en bijvoorbeeld ook onderhandelen over wanneer ze in de media verschijnt en waar ze over praat.

Ondanks haar eigen stappenplan en goede adviezen ging het bij De Graaf ook een keer mis. Ze vertelt openlijk over een minder geslaagd mediaoptreden bij *Nieuwsuur* in 2011, net na de aanslagen in Noorwegen. Op 22 juli van dat jaar voerde Anders Behring Breivik een dubbele terreuraanval uit: een bomaanslag in de hoofdstad Oslo en een schietpartij op het eiland Utøya, waar toen een zomerkamp van de jeugdbeweging van de Noorse sociaaldemocratische partij plaatsvond. In alle onduidelijkheid na de aanslag werd De Graaf meteen opgebeld door *EenVandaag*. Dit aanbod sloeg ze af, omdat het vroege uur van dit programma haar te weinig tijd bood voor een gedegen voorbereiding. Wel besloot ze in te gaan op het aanbod van het latere *Nieuwsuur*. Toen ze naar de studio ging, was het nog steeds onduidelijk wie de aanslag had gepleegd. De Graaf had daarom een verhaal voorbereid, waarbij ze drie mogelijke daderprofielen zou schetsen: het kon een *white supremacist* à la Timothy McVeigh zijn, een islamitische bekeerling of een verwarde man. Zelf was ze het meest overtuigd van de eerste optie. Toen ze de studio binnenkwam, melden de persbureaus ANP en Reuters echter net dat de aanslag was opgeëist door een islamitische groepering. Hoewel De Graaf voet bij stuk hield, moest ze haar verhaal ietwat aanpassen volgens de presentator: eerst iets zeggen over de mogelijkheid van de islamitische bekeerling en daarna pas de andere mogelijkheden. Dit deed ze met lichte tegenzin. ‘Maar wat had *Nieuwsuur* nu gedaan? Ze hadden een hele wand achter mij gezet met allemaal beelden van recente islamitische aanslagen, inclusief 9/11.’ Hoewel De Graaf duidelijk vertelde dat de kans net zo groot was dat het een *white supremacist* kon zijn (wat later ook zo bleek), bleven die beelden hangen in de hoofden van de kijkers.

‘Toen was ik dus té genuanceerd. De les die ik daaruit heb getrokken? Als ik het niet helemaal zeker weet, ga ik gewoon niet.’ Nu wacht ze als het kan een paar dagen na een aanslag om alle feiten op een rij te krijgen en een helder verhaal op te stellen. ‘Mijn meerwaarde is niet direct mee kakelen, maar even afstand nemen en al mijn experts en bronnen raadplegen. Ik raadpleeg zo snel mogelijk media uit diverse landen, en betrouwbare twitterkanalen, blogs en bronnen van experts die ik ken. Ik heb gelukkig ook een paar goede Arabisten in mijn kennissenkring die ik om vertalingen kan vragen als dat nodig is.’ Ondanks de uitdagingen

en beperkingen van het tv-medium, vindt De Graaf dat meer historici de kans moeten grijpen om in de media te verschijnen. 'Dat mogen jullie als boodschap meenemen. Ik vind dat er te veel vermeende experts zijn die meepraten maar te weinig achtergrond hebben. Historici zijn het al gewend om informatie te ordenen, in context te plaatsen en tot een bedachtzame analyse te komen.' Het publieke debat heeft daarom baat bij de inzichten van historici.

VAN INFORMATIEMARKT NAAR AANDACHTMARKT

Een ander voorbeeld waarbij de media De Graafs woorden uit hun verband trok, was bij haar uitspraak 'laat terrorisme maar een keer naar pagina 3 gaan' uit een interview bij het radioprogramma *De Ochtend*. Direct daarna kwamen er felle reacties dat zij het leed van de slachtoffers zou bagatelliseren. Op onze vraag naar de praktische kant van de opdracht in dit citaat zei ze: 'Dat is een interessante casus, die ook precies onderstreept wat het probleem van de huidige alarmistische cultuur is. Sinds ongeveer twintig jaar zijn we met de opkomst van *social media* en het internet van een informatiemarkt naar een aandachtmarkt gegaan.' Voorheen verkocht men goede steekhoudende informatie. De nieuwe informatie die een krant of journalist bracht was de hoofdzaak, al kwam er vroeger soms ook wat drama bij kijken. Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw is dit veranderd. 'Vandaag de dag worden we overspoeld met *gigabytes* en *terabytes* aan informatie. Men kan eigenlijk het marktsegment niet meer bezetten op basis van goede informatie alleen.' Mensen hebben simpelweg niet meer de tijd om bepaalde kennis op waarde te schatten. 'Dus wanneer scoor je dan? Door de aandacht te vangen van mensen.' Alles wat inbreekt op het alledaagse leven, krijgt de aandacht en belandt op de voorpagina, 'bij wijze van spreken, iets gekks, iets vreemds of iets dramatisch. Het *clickbait* gedrag'. Terroristische aanslagen zijn het ultieme voorbeeld van deze nieuwe aandachtmarkt. Dagenlang beheersen deze gebeurtenissen de voorpagina's in zeer urgent en alarmistisch taalgebruik dat de aandacht trekt, zonder enige duiding te bieden.

In deze context moet de schijnbaar controversiële uitspraak van De Graaf geplaatst worden. 'Terrorisme is natuurlijk altijd voorpaginanieuws. Maar soms worden er bij gebrek aan feiten verdachtmakingen en hypothesen naar de voorpagina gelanceerd die angst en drama alleen maar aanwakkeren en feitelijk niets nieuws brengen.' Het is dus ook allermist haar bedoeling om de slachtoffers te bagatelliseren. 'Er moet juist veel meer aandacht zijn voor de slachtoffers.' De Graaf prijst de media die dit wel doen. *Le Monde* en CNN geven de eerste dagen na terroristische aanslagen juist bijna uitsluitend aandacht aan de slachtoffers met kleine biografieën. Zij geven juist zo min mogelijk attractieve informatie over de dader. Dit laatste speelt niet alleen in op een onnatuurlijk en soms onnodig verontrustende aandachtsmechaniek,

maar heeft ook een veiligheidscomponent. Terroristen vertonen vaak copycat-gedrag: ze laten zich dikwijls inspireren door eerdere aanslagen. 'Ze proberen elkaar na te doen of elkaar te overtroeven. Er is zelfs bijna sprake van een soort concurrentie met eerdere aanslagplegers.' Door niet meteen té veel informatie vrij te geven over de daders en hun methodes en juist in te gaan op slachtoffers, draag je bij aan het ondermijnen van dit kopieergedrag. Bovendien draag je niet bij aan het 'onnatuurlijk opkloppen van alarmistische retoriek'.

VAKMANSCHAP

Voor een schijnbare alleskunner als De Graaf zijn haar gebreken opvallend vertrouwd. Tijdens haar onderzoek naar negentiende-eeuws terreur stuitte ze namelijk op het probleem van moeilijk leesbare handschriften. 'Ik vond de negentiende eeuw nog wel te bestuderen als twintigste-eeuw expert, want eigenlijk staan de mensen van toen nog niet zo ver van ons vandaan. Het probleem is alleen dat vrijwel alles met de hand werd opgeschreven en in Duitsland bovendien in onleesbaar schrift.' Voor dit onderzoek moest ze met haar team het *Kurrentschrift* leren, een oude vorm van Duits cursief schrijven. In dit handschrift lijken een aantal letters, bijvoorbeeld de X'en, F'en en S'en erg op elkaar. Willem I, een hoofdpersoon in haar onderzoek, schreef bijvoorbeeld veel in dit handschrift. In haar zoektocht naar een geschikt persoon die haar dit ingewikkelde handschrift kon leren ontcijferen, ontdekte De Graaf dat er nog maar weinig onderzoekers zijn die dit schrift kunnen ontrafelen. Maar het ontcijferen gaf wel voldoening. Zo bleek dat bepaalde *Kurrent*-brieven in Berlijn vanwege die onleesbare inhoud voor het laatst zijn bekeken in 1943. Het gebruik van deze brieven maakt De Graafs onderzoek vernieuwend. Zelf heeft ze het idee dat ze er slechts 'een puntje vanaf heeft gesnoept'. Toch wil ze deze bijzondere bronnen niet voor zichzelf houden en spoort ze de volgende generatie aan om te werken aan hun historisch 'vakmanschap' bijvoorbeeld door het leren van handschriften. 'Daar maak ik mij echt een beetje zorgen over. Dan verlies je gewoon grote proppen geschiedenis als je die bronnen niet meer kan lezen en niet meer de moeite neemt dagen of zelfs weken kwijt te raken in de archieven.'

Naast dit pleidooi benadrukt ze ook het belang van het vinden en koesteren van goede collega's. 'Blijf vooral bevriend met andere jonge historici, zoek elkaar op. Mijn historische vrienden zijn echt goud waard.' Het hebben van andere academici als vrienden werkt aanstekelijk. Het gaat verder dan elkaars stukken redigeren, het inspireert om met vrienden te spreken over elkaars onderzoek. 'Als jij mij iets over jouw onderzoek vertelt waar jij plezier in hebt, is dat heel besmettelijk.' Je krijgt door dit gezamenlijke enthousiasme weer energie om verder te gaan. Deze prikkeling is ook nodig om het lef te behouden om steeds nieuw onderzoek te doen.

Vaker vertellen over hetzelfde doet De Graaf niet graag, dat verveelt haar snel. Verder moeten jonge historici volgens haar vooral de onderwerpen onderzoeken die hen intrigeren. Zij doet dit zelf naast haar 'normale' onderzoek, mediaverschijningen en columns namelijk ook en dat levert soms onverwachte vondsten op, bijvoorbeeld toen ze laatst probeerde uit te zoeken wie ervoor heeft gezorgd dat de net afgezette Duitse keizer Wilhelm II in 1918 Nederland binnenkwam. Wist koningin Wilhelmina er, zoals ze zelf zei, echt niet van? In dit laatste geval komen al haar adviezen aan historici in spé samen: 'Ik heb mijn intuïtie gevolgd en ik ben twee dagen het archief ingedoken, en heb daar niets anders gedaan dan bronnenonderzoek. In Berlijn heb ik vervolgens alleen met collega-historici afgesproken om over onder andere dit onderwerp te praten. Ik heb daar zo veel energie en inspiratie opgedaan, dat ik er hier weer tegenaan kan.'